

אקדמיה

ידיעון האקדמיה ללשון העברית טבת תשס"ז

חברים חדשים באקדמיה

בעולם מטעם האוניברסיטה העברית. פרופ' אסלנוב הוא נציג האקדמיה במועצת הרשות הלאומית לתרבות היידיש, שכוננה במשרד המדע התרבות והספורט. תחומי מחקרו: לימודים רומאניים, בלשנות יוונית, לשונות היהודים, סוציולinguוויסטיקה.

גיל הראבן

גיל הראבן היא סופרת ועיתונאית. מספריה: הדרך לגן עדן (כתר, 1999); חיי מלאך (קשת, 2003); האיש הנכון (קשת, 2005). על ספרה "שאהבה נפשי" (כתר, 2001) זכתה בפרס ספיר לשנת 2002. היא גם כתבה מחזות ופרסמה טורים, ביקורות ספרים ומסות בעיתונים ובכתבי-עת בישראל ובארצות הברית.

מרדכי כסלו

מרדכי כסלו הוא פרופסור אמריטוס באוניברסיטת בראילן; הוא היה מרצה באוניברסיטה זו בפקולטה למדעי החיים ובמחלקה ללימודי ארץ ישראל. פרופ' כסלו כיהן כיו"ר הוועדה של האקדמיה לשמות צמחי ארץ ישראל, ועתה הוא חבר הוועדה למונחי הזואולוגיה. תחומי מחקריו העיקריים: ארכאולוגיה בוטנית, תורה ומדע, מינוח עברי בתחום הביולוגיה.

עוד בגיליון

- "שרידי המורשת הלשונית והתרבותית של יהודי צרפת בימי הביניים" מאת סיריל אסלנוב
- לְמַד לְשׁוֹנְךָ
- תעודה: הרב חיים נחום ממצרים וועד הלשון העברית

אסתר גולדנברג

אסתר גולדנברג נבחרה לחברת האקדמיה ללשון העברית בישיבת המליאה ביום כ"ז באדר תשס"ו (27 במארס 2006). היא הייתה מרצה בחוג ללשון העברית באוניברסיטה העברית. בעבודתה באקדמיה ללשון העברית שימשה שנים רבות מזכירת מערכת "לשוננו" והייתה חברה בוועדת השמות הממשלתית. מטעם האקדמיה הייתה יועצת הלשון של "קול ישראל" לשידורים לילדים ולתכניות לבתי-הספר.

אסתר גולדנברג היא חוקרת מובהקת של ספרות חכמת הלשון, העברית של ימי הביניים והעברית החדשה, ובנושאים הללו דנה בחיבוריה.

בישיבת מליאת האקדמיה שהייתה ביום כ"ג בסיוון תשס"ו (19 ביוני 2006) נבחר הפרופסור **טקמיצו מוראוקה** לחבר כבוד. הפרופסורים **סיריל אסלנוב** ו**מרדכי כסלו** והסופרת **גיל הראבן** נבחרו לחברים יועצים.

טקמיצו מוראוקה

פרופ' מוראוקה, יליד הירושימה, יפן הגיע לירושלים ולאוניברסיטה העברית בשנת 1964. בשנת 1970 העניקה לו האוניברסיטה את התואר דוקטור על מחקרו "האמפאזה בלשון המקרא" בהנחיית פרופ' חיים רבין. בשנת 1987/8 הוא היה עמית מחקר במכון ללימודים מתקדמים באוניברסיטה זו.

המשך בעמוד 8

סיריל אסלנוב

פרופ' אסלנוב עלה ארצה מצרפת. הוא מכחן כראש החוג לשפה וספרות צרפתית באוניברסיטה העברית. הוא מנהל מרכז צייס למדעי היהדות ברוסית ומנהל המרכז להוראת תרבות ישראל באוניברסיטאות

עמיתי כבוד של האקדמיה

גב' מארי ואנסנט לטקואר

הגברת **מארי ואנסנט לטקואר** (Marie Vincente Latécoère) הצטרפה לאגודת שוחרי האקדמיה בשנת תשס"ו וקיבלה עליה לסייע סיוע חומרי לאקדמיה. בשל כך העניקה לה האקדמיה את התואר עמיתת כבוד של האקדמיה ללשון העברית. גב' לטקואר היא אלמנתו של פייר ז'אן וכלתו של מי שהיה בעל המפעל לייצור מטוסים ומכונן קווי התחבורה האווירית לדרום אמריקה - לימים חברת Air France. גב' לטקואר היא ידידה גדולה של העם היהודי וידועה כנדבנית בענייני תרבות וחברה.

המשך בעמוד 7

ד"ר יוסף פרט (פורר)

ד"ר **יוסף פרט** (Joseph Ferrat) מתגורר בעיירה La Plessix Trevisse שממזרח לפריז. בשנת תשנ"ו הצטרף לאגודת יידי האקדמיה באירופה שמקום מושבה בפריז והרים לה תרומה נכבדה. ד"ר פרט הגיע לצרפת בשנות השלושים כאיש צעיר ולמד שם רפואה. בימי מלחמת העולם השנייה נדד ממקום למקום עם אחיו המהנדס והסופר יצחק זוהר (פורר).

המשך בעמ' 7

הרב חיים נחום ממצרים וועד הלשון העברית

מתברר אפוא כי פארס נימר הוא שהגה את הרעיון לשיתוף פעולה בין ועד הלשון לאקדמיה במצרים. מתקבל על הדעת כי דוד ילין והרב נחום אימצו את הרעיון הזה בפגישותיהם בקהיר וסללו את הדרך ליצירת קשר בין שני המוסדות. שהרי בעיותיהן של הלשונות האחרות המבקשות להסתגל לצורכי הזמן היו קרובות ללבם של שני האישים – דוד ילין, נשיא ועד הלשון, וחיים נחום, חבר האקדמיה ללשון הערבית בקהיר.

ועד הלשון נענה בחפץ לב לפנייתו של הרב נחום. שמואל איזנשטדט, מנהל הלשכה של ועד הלשון משנת תרפ"ו, מיהר לשלוח לרב נחום כמה מפרסומי הוועד, ובהם מחברת ד' (תרע"ב) וכנראה גם מחברת ה' (תרפ"א) של "זכרונות ועד הלשון". במחברת ד' נפרסמו דרכי עבודת הוועד ומובא בה הדיון בשאלת הרחבת העברית מן הערבית; במחברת ה' מובאת בין השאר הרצאתו של דוד ילין על הכתיב, עניין שגם האקדמיה הערבית נדרשה לו. בתשובתו ציין איזנשטדט כי רוב המונחים המדעיים הכלולים בספרי הלימוד "נקבעו בהשתתפותו של ועד הלשון אשר רבים מחבריו הנם מורים באוניברסיטה העברית". בתמורה לפרסומי הוועד הוא ביקש "מאת ועד הלשון הערבית שישלח לנו את כל הוצאותיו שהוציא עד היום וכן יוסיף לעמוד אתנו בקשר של חילופי חומר – ביחוד מונחים ופרסומים" (מכתב מיום כ"ב בכסלו תרצ"ו).

באדר תרצ"ז שלח חיים נחום לוועד הלשון את שני הכרכים הראשונים של כתבי האקדמיה בקהיר והבטיח לשלוח "בהקדם האפשרי" את הכרך השלישי לכשיצא לאור (מכתב מיום כ"ב באדר תרצ"ז). שני הכרכים האלה הם ששימשו את זאב בן-חיים במאמרו "האקדמיה ללשון הערבית בקאהיר, תפקידיה ופעולותיה" (לשונו ח, תרצ"ז). בן-חיים, שהיה בעת ההיא מזכיר ועד הלשון (ולמים נשיאה השני של האקדמיה ללשון הערבית), השמיע במאמר הזה קצת דברי ביקורת על עבודת האקדמיה הערבית הצעירה על שלא למדה "מנסיונה של הלשון הערבית הנאבקת באותן הבעיות" (שם, עמ' 338); וכלפי עבודת הוועד העיר כי "הואיל והקורבה בין שתי

שמואל איזנשטדט בספרו "שפתנו העברית החיה" (תל-אביב תשכ"ז) כתב על קשרים בין ועד הלשון העברית ובין האקדמיה ללשון הערבית בקהיר. לדבריו, הרב הראשי של קהילת יהודי מצרים, הרב חיים נחום, קישר ותיווך בין הוועד לאקדמיה בקהיר ו"באמצעותו התחילה הפעולה לחילופי-אינפורמציה וחומר בין שני המוסדות" (שם, עמ' 262). דברים מעניינים אלו מתבררים לפרטיהם במכתבים השמורים בארכיון האקדמיה ללשון העברית.¹

בחודש מרחשוון תרצ"ו שלח הרב נחום מכתב ל"ידידי האדון [...] דוד ילין הי"ו, ראש המורים בירושלים",² ובו סיפר על ישיבה של האקדמיה בקהיר, שדנה גם בתחיית הלשון הערבית, וביקש לשלוח אליו את פרסומי הוועד העוסקים בדרכי עבודתו ואת ספרי הלימוד הנלמדים באוניברסיטה העברית ('מכללה', בלשונן). חיים נחום גילה עניין בספרים האלה בגלל המינוח המדעי העברי שבהם.

לדוד ילין ולחיים נחום הייתה היכרות רבת שנים, עוד מימי היות הרב נחום חכם באשי בטורקיה.³ כחצי שנה לפני ששלח הרב נחום את מכתבו המתפרסם כאן, נפגשו השניים בקהיר באירועים לציון שמונה מאות שנים להולדת הרמב"ם (כתבי דוד ילין, אגרות ב, איגרת 607, 608, 611); בקהיר הצטרף ילין למשלחת של מורים שירדה מצרימה לבקר בה ולהשתתף באירועים הללו. בין השאר ביקרו נציגי המורים ובראשם דוד ילין במערכת העיתון הנפוץ אל-מקטם ונפגשו עם עורכו פארס נימר; וכך דווח ב"הד החינוך":⁴

בעל "המוקטם" ה' פָּרַס נימר, הרבה לשאל על המכללה העברית ועמד בעיקר על שאלת שפת הלמוד. הוא רצה לדעת אם השפה העברית מספקת את המונחים למקצועות המדע ומה עושים במקרה שחסרים אילו מונחים בעברית. ה' ילין ספר על "ועד הלשון" הפועל זה כשלושים שנה, על מקורות המחקר של הלשון העברית ועל ההשפעה ההדדית של העברית והערבית, שהן בבחינת שפות אחיות. בעל המוקטם ספר, שגם הוא וגם הרב חיים נחום הנם חברים בוועד הלשון הערבית – והציע לבוא אתם בקשר בלשני-מדעי לטובת שתי הלשונות (עמ' 18).

בתוקף תפקידו היה רבם של כל יהודי האימפריה ובכלל זה יהודי ארץ ישראל. בשנת 1925 התמנה לרב הראשי של מצרים וכיהן במשרתו עד מותו. בשנת 1932 הוקמה האקדמיה ללשון הערבית בקהיר, והרב נחום מונה לאחד מעשרים חבריה הראשונים.

3. פרשה מעניינת היא ביקורו של הרב נחום בארץ ישראל בשנת תר"ע (1910) ויחסו לעברית. בערב שבועות תר"ע בא הרב לירושלים כדי למצוא פתרון ל"מחלוקת הרבנות". בטקס קבלת הפנים בתחנת הרכבת נשא לכבודו דוד ילין, נציג מועצת העירייה, דברי ברכה בעברית. הרב נחום השיב למברכיו בטורקית למורת רוחם של הנאספים. בביקוריו בשאר הערים והמושבות דיבר עברית. ראו את דיווחיו של אליעזר בן-יהודה בעיתונו "האור", גיליונות 81-83, 94, תר"ע; וכן טל הרשושים-ברייטברט, מסע החכם באשי חיים נחום מאסתאנבול לירושלים, אביב 1910: הצלחה או כישלון?; עבודה לשם קבלת תואר מוסמך, בר-אילן, רמת-גן תשס"ו.

4. "טיול המורים למצרים לזכר הרמב"ם (ניסן תרצ"ה)", הד החינוך, שנה תשיעית, גיליון א, עמ' 18-20; גיליון ב, עמ' 39-40.

5. מאמר זה נשלח לרב נחום (בן-חיים לנחום, ז' בתשרי תרצ"ט).

6. ראו קתדרה 67 (ניסן תשנ"ג) ובייחוד מאמרו של שמעון שמיר "קשרי חינוך ותרבות", שם, עמ' 93-104.

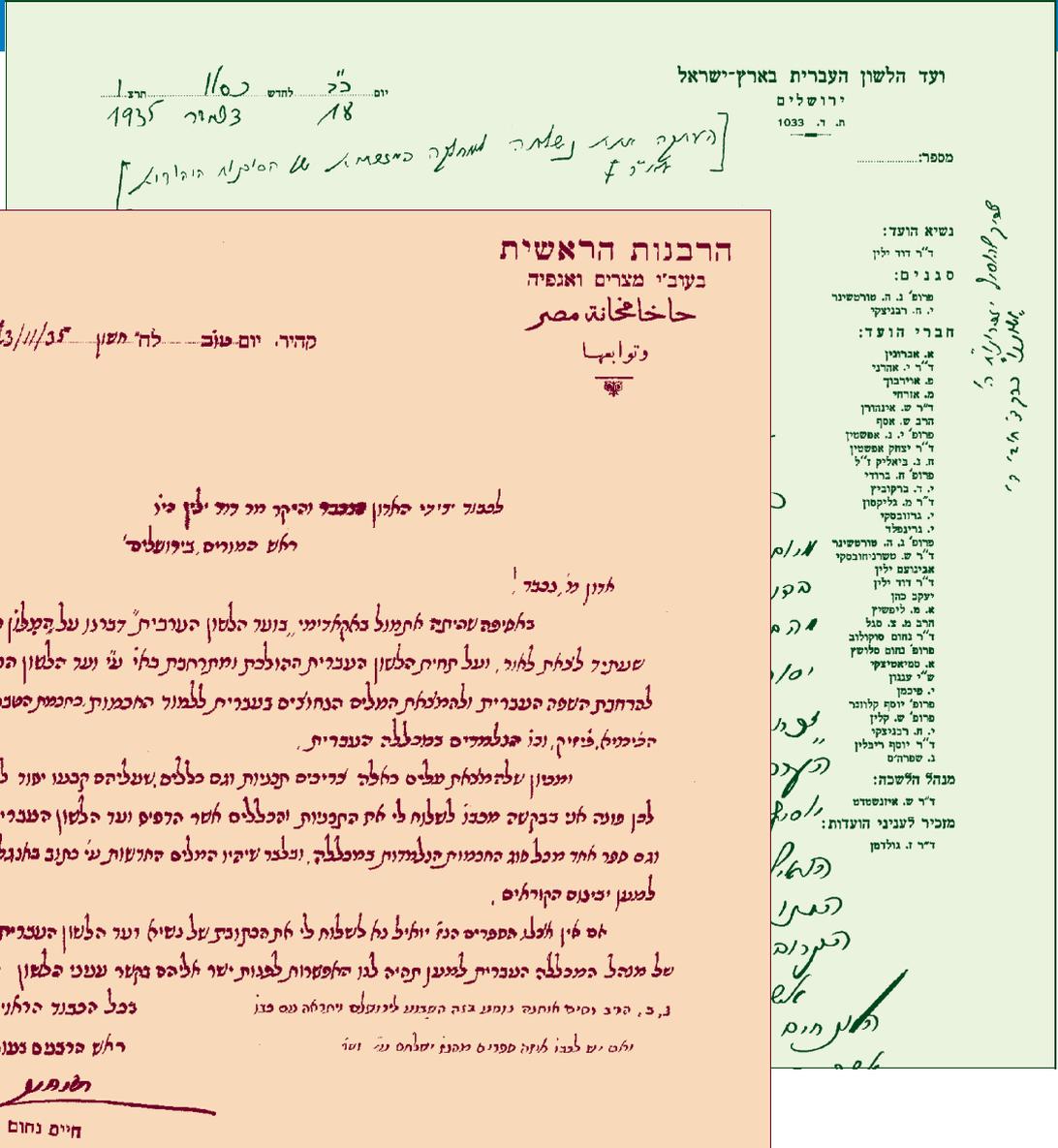
שימו לב להערה בכתב יד בראש המכתב התחתון, המובא כאן: "העתקה אחת נשלחה למחלקה המזרחית של הסוכנות היהודית".

* ביבליוגרפיה נבחרת: יהושע בלאו, תחיית העברית ותחיית הערבית הספרותית, ירושלים תשל"ו; הני"ל, "האקדמיה ללשון העברית והאקדמיות הערביות", לשוננו נד (תש"ן), עמ' 269-278; אסתר בנבסה, חיים נחום: רב ראשי בפוליטיקה (1892-1923), תרגמה מצרפתית צביה זמירי, ירושלים תשנ"ט; שלומית שרייבוס-שבטאל, התחדשות הלשון הערבית בשליחות הרעיון הלאומי במצרים, ירושלים תשס"ה; הני"ל, "מחיי הלשון הערבית מול תחיית הלשון העברית", מחקרים בערבית ובתרבות האסלאם, א, בעריכת בנימין אברהמוב, תל-אביב תשס"א.

1. בארכיון האקדמיה שמורים חמישה מכתבים: חיים נחום לדוד ילין, טו"ב בחשוון תרצ"ו (13 בנובמבר 1935); ועד הלשון (בכתב ידו של שמואל איזנשטדט) לנחום, כ"ב בכסלו תרצ"ו (18 בדצמבר 1935); נחום לוועד הלשון, כ"ב באדר תרצ"ז (5 במארס 1937); נחום לוועד הלשון, ה' בחשוון תרצ"ט (30 באוקטובר 1938); זאב בן-חיים לנחום, ז' בתשרי תרצ"ט (2 באוקטובר 1938). נזכרים עוד שני מכתבים מהוועד לרב נחום.

2. דוד ילין (1864-1941) היה חבר ועד הלשון משנת ייסודו בתר"ן (1889/90) וחבר הנשיאות ונשיא הוועד עד מותו. בשנת תרע"ד (1913) הוא יסד בירושלים את "בית המדרש למורים העבריים" והיה מנהלו עד שנת תרצ"ח. משנת תרפ"ו היה מורה ואחרי כן פרופסור באוניברסיטה העברית.

חיים נחום (1873-1960) נבחר לרב הראשי (חכם באשי) של האימפריה העות'מאנית בשנת 1909 וכיהן במשרתו זו עד התפטרותו בשנת 1920;

נראה כי הסיבה הישירה ואולי העיקרית להתרופפות הקשר ולניתוקו הייתה מצב בריאותו של הרב נחום. בגלל עיוורונו נמנע ממנו לפעול כבעבר ולהגשים את תכניתו, כפי שתיארה במכתבו מיום כ"ב באדר תרצ"ז:

לדאבוני הגדול זה חדשים רבים שאינני קורא וכותב כי מאורי עיני קמו מראות, וזאת היא הסיבה אשר מנעתני לענות להם [לוועד הלשון] ולבא אתם בכתובים בענין זה, כי אינני יוצא מפתח ביתי כ"א בהכרח גדול, וגם את הרפורט שחשבתי לערוך לפני האקדמיא הערבית אשר אנכי חבר שמה, על ועד הלשון העברי עפ"י הספרים ששלחו אלי לא ערכתי מסבה הנו"ל, אכן בעוד חדשים אחדים אחרי הנתוח שאעשה לעיני ויהיה בהצלחה בע"ה אשתדל לעשות כל זה.

הקווים המקבילים בתהליך התחייה וההתחדשות של העברית והערבית הובילו לניסיון למצוא דרך לשיתוף פעולה בין ועד הלשון לאקדמיה ללשון הערבית בקהיר. אולם כאמור מחמת "התנאים החיצוניים" ומחמת חולשתו של איש הקשר חיים נחום לא נסתייע הדבר.

טלי בן-יהודה

הלשונית גדולה [...] אפשר ואף רצוי להסתייע בחומר ערבי לקביעת מונחים עבריים" (שם, עמ' 340).⁵ בשנות השלושים והארבעים פעל ועד הלשון פעולה נמרצת בתחום המינוח ופרסם עשרות מילונים ורשימות מילים כדי למלא את צורכי החיים, התרבות והמדע: פיזיקה, מתמטיקה, כימיה, רפואה; בוטניקה, זואולוגיה; תאטרון, מוסיקה; צילום, דפוס, חשמל, רדיו; מטבח, הלבשה ועוד. מובן אפוא העניין שגילה בן-חיים בפעולות המינוח של האקדמיה במצרים ואפשר לראות בדבריו רצון לחזק ולעודד את שיתוף הפעולה בין שני המוסדות. במכתב מיום ז' בתשרי תרצ"ט הפציר בן-חיים ברב נחום לשלוח לוועד את הכרך השלישי מפתחי האקדמיה המצרית. על אף העניין ההדדי שיתוף פעולה זה לא האריך ימים, ונראה כי לאחר כשלוש שנים גווע קשר המכתבים ונפסקו חילופי הפרסומים. דברי איזנשטדט כי "התנאים החיצוניים" הם "שגרמו לפירוד ולהתרחקות" אין בהם כדי לתת הסבר מספק לניתוק הקשר, שהרי קשרי מדע, חינוך ותרבות וקשרים בתחומים אחרים בין היישוב היהודי בארץ ישראל ובין מצרים התקיימו בשנים האלה ואף בשנים שלאחריהן על אף המצב הפוליטי.⁶

בְּסוּמַת

בסומת

ניחוח של משקאות, מאכלים ותבלינים, כגון יין, קפה, מרק, קינמון.
(מונחי אפייה, תשט"ז-תשי"ז [1957-1955])

פְּתִישׁ

■ (באנגלית: [meat] tenderizer)

פטיש עץ, מתכת וכדומה, שראשו (העשוי בדרך כלל עץ או מתכת) מחורץ, והוא משמש לכתישת נתח בשר עד דק, כדי להתקין ממנו פתיחה (שניצל) או אֶמְצָה (סטייק).
פתיש משורש כת"ש על משקל פטיש.
(מילון למונחי המטבח, תרצ"ח [1938]; 500 מונחים בכלכלת הבית, תשל"ח [1977])

מְשׁוּפָּה

■ (באנגלית: scouring pad)

כרית ספוג, "סקוץ' ברייט", מְקַלְעַת של חוטי מתכת (בְּרִזְלִית) או פלסטיק, צמר פלדה וכיוצא בהם המשמשים לניקוי ולשפשוף כלי מטבח.
מְשׁוּפָּה משורש שו"ף. השורש משמש למשל בפועל שף (=שפֶּשֶׁף) ובשם שופין (=פְּצִירָה, כלי לשיוף ולהשחזה). השם מְשׁוּפָּה שקול במשקל שמות דוגמת מְחוּגָּה, מְגוּפָּה (=פְּקָק).
(מילון למונחי המטבח, תרצ"ח [1938]; 500 מונחים בכלכלת הבית, תשל"ח [1977])

מְרַתֵּק

■ (באנגלית: knocker, door knocker)

הַתְּקֵן קבוע בדלת המשמש להקשה.
אחד המשמעים של השורש רת"ק הוא הקשה והכאה, למשל: "כך כשנגלה הקדוש ברוך הוא על הר סיני לא הניח אֶמָּה שלא הרתיק עליה, ולא קבלו עליהם לשמרה, וכשבא אצל ישראל, אמרו (שמות כד, ז): 'כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע'" (שמות רבה כז).
(מילון למונחי נגרות הבניין, תשל"א [1971])

תְּשֻׁקָּת

תשקופת

■ (באנגלית: perspective)

שינוי גודל העצמים בעיני המסתכל ממרחק; יצירת עומק מדומה בציור או בסרטוט דו־ממדי; נקודת מבט מרוחקת בזמן על התרחשות, שמאפשרת הערכה שקולה יותר מן ההתרשמות הסמוכה להתרחשות.

(רשימת מונחי התאטרון, ת"ש [1940])

המונחים שבעלון הזה הם לקט מעלוני "למד לשונך", שהתפרסמו בעבר וכונסו בספר "למד לשונך - עלונים ומפתחות" בהוצאת האקדמיה ללשון העברית תשנ"ה (1995). את העלונים ערכה שושנה בהט ע"ה. כל המונחים - במאגר המונחים של האקדמיה במרשתת האינטרנט.

תיקון למונח מְסַעֵד (עלון 65): בהערה הוזכר בטעות הצירוף אח סיעודי. צירוף זה אינו משמש.

איך הוגים נהג, פחת, שען?

השמות במשקל פֶּעַל שבאמצעם ה"א ח"ת או ע"ן, נהגים בשתי תנועות a: נְהַג, ובנטייה: נְהַג אוטובוס, נְהַגִּים זהירים, נְהַגִּי מוניות; פָּחַת, ובנטייה: פָּחַת רֶכֶב, פָּחַחִים; פָּחַחוּת רֶכֶב; שָׁעַן, ובנטייה: שָׁעַנִּים, שָׁעַנִּי.

בזאת הושוותה צורת השמות האלה ונטייתם לשמות שאין בהם עיצור גרוני, כגון סָפַר, סָפַר נשים, סָפְרִים. צורות אלו באות במקום מה שנהג לפי המילונים וספרי הדקדוק: נְהַג, שָׁעַן, פָּחַח.

איך הוגים צרכן, כלבן, צלבן?

במשקל פֶּעַלֵן אין דגש קל באות השלישית של השורש, כגון נִדְבָן, אֶסְפֵן, ולכן ההגייה הנכונה היא פְּלָבֵן, צֻלְבָנִים, סֶרְכָן, צֶרְכָן, וגם סֶרְכָנוּת, צֶרְכָנוּת, צֶרְכָנִיָּה. לפי האמור, מומלץ להגות חֻלְבָן.

מה פתאום כותבים פְתָאום בחולם מלא?

חולם המתקיים בנטייה ואינו תשלום דגש – נכתב מלא, בין שכתבו במקרא מלא ובין שכתבו חסר. לפי כלל זה נכתבים השמות האלה בחולם מלא, כלומר בווי"ו, גם בכתוב המנוקד: אָנוּכִי, מְאוּד, יְהֵלוּם, פְתָאוּם. כמוהם גם השמות כוּחַ, מוּחַ (שנקבע כי אין בהם תשלום דגש).

צְפוּר – צְפוּרִים (במקרא: צְפָרִים);

קְדָקוּד – קְדָקוּדִים (במקרא: קְדָקֵד, קְדָקְדָה, קְדָקְדוּ);

שְלוּש – שְלוּשָה (ובנטייה על דרך הסגוליים: שְלוּשָתִי, שְלוּשָתִם, שְלוּשָתֵן);

אָלוּהַ – אָלוּהִים (הכתיב החסר אָלֵהִים נוהג בשם הקודש), פוּהֵן (הכתיב החסר כוּהֵן נוהג בשם הפרטי).

אין צריך לומר שכל המילים הללו נכתבות בווי"ו בכתוב חסר הניקוד.

אָחַר או אַחֲרָ? מְאוּס או מְאוּסָ?

כללי תשלום הדגש שנקבעו במערכת הפועל (ובשמות הפעולה הקשורים אליה) חלים על כל הפעלים בלי יוצא מן הכלל, גם אם במקורות נמצאו חריגים.

לפי האמור, אלה הצורות התקניות: נֶאֱחַר, נֶאֱחַרְתִּי, מְאוּס (יש תשלום דגש לפני האל"ף); אַחֲרָ, אַחֲרָתִּי (אין תשלום דגש לפני החי"ת);

במקרא: נֶאֱחַרְתִּי, נֶאֱחַרְתִּי.

הוא נְסוּג, ואני? הוא נִזוּן, ואתה? הוא נִמְסָ, ואנחנו?

נטיית הפעלים בגזרת ע"ו וע"ע בבניין נפעל בעבר בגוף ראשון ושני:

בפועלי ע"ו, דוגמת נְסוּג, שיש בהם קמץ בנר"ן ואין דגש בפ' הפועל – מתקיימות שתי דרכי נטייה: נְסוּגוּתִי – בתנועת o חוצצת, וגם נְסוּגְתִי – בלי התנועה החוצצת.

בפועלי ע"ו, דוגמת נִזוּן, שיש בהם חיריק בנר"ן ודגש בפ' הפועל – הנטייה היא בלי תנועה חוצצת: נִזוּנְתִי.

בפועלי ע"ע (כפולים) הנטייה הרגילה היא בתנועה חוצצת בלבד: נִמְסוּנוּ (ולא "נִמְסוּנוּ").

שרידי המורשת הלשונית והתרבותית של יהודי צרפת בימי הביניים

סריל אסלנוב

הגרמנית העליונה התיכונה walhisch/welchisch (בגרמנית מודרנית welsch), שמשמעותה 'צרפתי' או 'איטלקי' (השוו בפולנית Włochy – 'איטליה')⁵. שמות משפחה ספרדיים כגון **פרנסיס** בקהילת סלוניקי או **צרפתי** ביהדות צפון אפריקה מעידים על הזיקה של יהודי צרפת למוצאם הצרפתי גם לאחר שגלו לספרד.

אולם לא די בשרידי מילים צרפתיות בלשונות היהודים שמחוץ לצרפת או בשמות משפחה המעידים על מוצא יהודי צרפתי כדי לשחזר את הצרפתית היהודית או את הצרפתית העתיקה שבפי היהודי הצרפתי בימי הביניים. גם הלעזים המובאים בכתביהם של יהודי צרפת אינם אלא רסיסי לשון, למעט מקרים אחדים כגון לעזי ר' יוסף בן שמעון קרא, תלמידו של רש"י, ולעזי ר' אליעזר מבלגנצי – שניהם טרחו בפירושיהם לספרי הנביאים לתרגם פסוקים שלמים לצרפתית עתיקה.⁶

הואיל וכאמור מורשתם הלשונית של יהודי צרפת בימי הביניים מקוטעת ומשום שגם הלעזים אינם מאפשרים לשחזר מצב לשון של ממש, כדאי לפנות לממד החוץ-לשוני, התרבותי, שכן נשאר בו משהו מהרוח המיוחדת ליהדות צרפת, אף על פי שצאצאי מגורשי צרפת

הסתגלו מבחינה לשונית לסביבותיהם החדשות: גרמניה, איטליה, פרוונס וספרד.

בקהילות צרפת בימי הביניים נוצר סגנון חיים מיוחד שהתבדל מסגנון של קהילות ספרד. יהודי צרפת הסתגרו בדי אמות של תורה, ואילו יהודי חצי האי האיברי עסקו גם בתחומי עיון אחרים. יהודי צרפת גם נבדלו מיהודי אשכנז (אף שמבחינה היסטורית יהדות צרפת קשורה קשר הדוק עם קהילות שו"ם) בכך שהם נמשכו הרבה פחות לתחומי המיסטיקה והמוסר מאחיהם בעמק הריין ובפרנקוניה.

מרכזיותו של לימוד התלמוד בחיי יהודי צרפת בימי הביניים עולה גם מפרשת משפט התלמוד שהתחוללה ב-1240. החרמת ספרי התלמוד ושרפתם ב-1242-1244 מוכיחות שמדיניותו של לואי התשיעי מלך צרפת כוונה לפגוע במה שהיה יקר ליהודי צרפת – לימוד משנה ותלמוד עם פירושיהם, שרבים מהם חוברו בצרפת. התמקדותם של יהודי צרפת בלימוד המקרא, המשנה והתלמוד ובפירושיהם מזכירה את אופייה הלמדני של יהדות ליטא בעת החדשה. אמנם קשה לטעון שרוח ליטא היא המשכה של דרך הלימוד נוסח יהודי צרפת, אך סביר להניח שצאצאיהם של מגורשי צרפת התגלגלו גם לארצות מזרח אירופה. יש לזכור כי הגירוש האחרון של יהודי צרפת, שהתרחש בשנת 1394, מאוחר במאה שנה לפחות לתחילת הגירתם של יהודי גרמניה לארצות מזרח אירופה.

הרציפות ההיסטורית של קהילות ישראל בצרפת – ובכללה הרציפות הלשונית – נקטעה במאה הארבע-עשרה בעקבות הגירושים החוזרים ונשנים של היהודים מצרפת. בדיון על חיי היהודים בצרפת יש אפוא להבחין בין קהילות בצרפת בימי הביניים ובין קהילות שהתפתחו בעת החדשה בשטחה של צרפת המודרנית.

התפשטותה הטריטוריאלית של צרפת לעבר שכנותיה למן המאה השש-עשרה הביאה לסיפוחן של קהילות יהודיות ששפת דיבורן לא הייתה צרפתית יהודית אלא להגים גרמניים (בלוטרינגן ובאלזס) ופרובאנסלית (בחבל קונטה ונסן, שסופח לצרפת ב-1791); במאות התשע-עשרה והעשרים בעקבות הקולוניאליזם הצרפתי הפכו לשונותיהם המסורתיות של יהודי צפון אפריקה – ערבית יהודית

וחכתיה – לחלק בלתי נפרד מנופם הלשוני של היהודים הצרפתים. גם הגירתם של יהודי מזרח אירופה לצרפת בשנים 1880-1939 והגירת יהודים ספרדים יוצאי טורקיה ויוון בין שתי מלחמות העולם השרישה בצרפת שתי לשונות יהודים חשובות: יידיש וספרדית יהודית.

קשה לאפיין את זהותם הלשונית של יהודי צרפת בתקופה שלפני הגירושים במאה הארבע-עשרה, ואף

שאלת קיומה של לשון צרפתית יהודית לעצמה שנויה במחלוקת,¹ אך בכל זאת אפשר להתחקות על שרידי עולמם האבוד של יהודי צרפת בימי הביניים הן בהקשרים לשוניים הן בהקשרים תרבותיים אחרים. בהקשר הלשוני אציג דוגמאות אחדות מן הרובד היהודי-צרפתי המשוקע בלשונות יהודים שמחוץ לצרפת:

- אחת הדוגמאות הידועות ביותר למילה צרפתית עתיקה המשוקעת באוצר המילים היידי היא שם המאכל **טשאַלענט**. מקורה אינו chaldent, כפי שסוברים בדרך כלל, אלא chalent – המקבילה הצרפתית העתיקה למילה הספרדית caliente² המתרגמת מילולית את המונח 'חמים'.
- השם הפרטי **יענטע** יכול להתפרש כגלגולו היידי של התואר הצרפתי העתיק gente ('אצילה')³.
- לפועל **דאווענען** ('להתפלל') יש להציע אתימולוגיה צרפתית עתיקה. לדעתי, הפועל הזה אינו אלא גרמניזציה של הפועל deviner/dviner בהוראת 'להתפלל' (ולא בהוראת 'להגיד עתידות')⁴.
- חקר שמות המשפחה היהודיים מעיד גם הוא על שורשים צרפתיים של יהודים אשכנזים וספרדים גם יחד. שמות משפחה אשכנזיים כגון **וואַלאַך** או **בלאַך** הם גלגולים של הצורה

* סיכום ההרצאה שנישאה בצרפתית במעמד הענקת התואר עמיתת כבוד של האקדמיה ללשון העברית לגב' מארי וינסנט לטקואר (19 במארס 2006).

מימין: פרופ' טל, פרופ' אסלנוב, פרופ' בר-אשר וגב' לטיקואר

קונטרסי רש"י ובעלי התוספות טרחו למסור את הלעזים גם כאשר המילים הצרפתיות האלה חדלו להיות מובנות ללומדי המקרא והתלמוד.

על אף השיבושים שחלו בלעזים במהלך מסירתם, אין ספק שהרצון לשמור בכל מחיר על הרכיב הזה, גם אחרי שהיה לגושים שתומים בטקסט,⁸ מבטא געגועים מעורפלים לתקופת הפאר של הפרשנות היהודית הצרפתית. כשם שרוחה של אל-אנדלוס היהודית המשיכה לכלכל את הדורות גם מחוץ לתחומה הגאוגרפי של אל-אנדלוס ההיסטורית,⁹ כך היו פירושי רש"י ובעלי התוספות למעין מולדת טקסטואלית של יהדות צרפת. ההשוואה הזאת בין המורשת היהודית של אל-אנדלוס ובין המורשת של יהדות צרפת בימי הביניים מוצדקת עוד יותר משום שבשני המקרים הללו מפעל תרבותי הקשור לקהילה מסוימת אירע בו תהליך של אבדן הממד הטריטוריאלי והוא היה לנחלת כל עם ישראל.

1. of the Yiddish Language, Oxford 1987, pp. 11–14 דחיית האטימולוגיה הלטינית divinum (שם, עמ' 11) מוצדקת כל עוד מדובר באטימולוגיה לטינית. אך לעת עתה טרם הוצעה אטימולוגיה המתייחסת לא לטינית אלא לגלגול הצרפתי העתיק של הפועל divinare.
2. מנקודת מבט לא רומאנית, הצרפתית והאיטלקית עשויות להיתפס כשפה אחת. ראו את מאמרי "Quand les langues romanes se confondent... La Romania vue d'ailleurs", *Langage et société* 99, mars 2002, pp. 9–52.
3. ראו מאמרי "Le français de Rabbi Joseph Kara et de Rabbi Eliézer de Beaugency d'après leurs commentaires sur Ezéchiël", *Revue des Études Juives CLIX* 3–4 (2000), pp. 425–446.
4. ראו ספר הפתרונות מליפציג, בעריכת מנחם בנית, א-ב, ירושלים 1995–2001.
5. אופיים הסתום של הלעזים בסביבה לשונית יהודית הרחוקה מצרפת מצא הדגמה קומית בסיפורו של מנדלי מוכר ספרים, מסעות בנימין השלישי, תל-אביב 1974, עמ' יח. הגיבור התמים חושב שהאוקריינית שבפי העגלון הערל היא לעז דומה ללעזו של רש"י ("הבלעזיים שברש"י").
6. על התמיהה הזאת ראו Gil Anidjar, "Our Place in Al-Andalus": *Kabbalah, Philosophy, Literature in Arab Jewish Letters*, Stanford, Calif. 2002, pp. 1–9; 57–69.

בגורלה של יהדות צרפת בימי הביניים משתקף אפוא הקשר בין הגורם הלשוני לבין המרכיבים החוץ-לשוניים בהתגבשותה של זהות עדתית. גם לאחר שיהודי צרפת העקורים איבדו את זהותם הלשונית והסתגלו לסביבתם הלשונית החדשה בגרמניה או במקומות אחרים, נשמרה במידה מסוימת מודעותם לייחודה של מורשתם. אופן המסירה של כתבי יד יהודיים צרפתיים מעיד על הרצון לקיים את הרוח העדתית גם לאחר אבדן הזהות הלשונית. כך למשל ב"ספר הפתרונות מליפציג"⁷ מובאים פירושים משניים בגרמנית העליונה הבינונית הבאים לתרגם את התרגום הצרפתי העתיק למילים קשות מהמקרא. כלומר, לא זו בלבד ש"ספר הפתרונות" לא נזנח אחרי היעלמותה של יהדות צרפת אלא הוא נשמר בקפדנות יתרה ואף עודכן כדי שיוכל לשמש בסביבה לשונית אחרת. הוכחה נוספת ליוקרה שהמשיכה ללוות את מורשת יהדות צרפת שנים ארוכות אחרי שנעקרה משטחה היא הקפדנות שבה מעתיקי

1. ראו למשל את מאמרו הספקני של מנחם בנית "Une langue-fantôme – le judéo-français", *Revue de Linguistique Romane* 27 (1963), pp. 245–294. על תולדות המחלוקת ראו Jean Baumgarten, "la question du judéo-français vue par les philologues allemands et français (XIXe–XXe siècles)", *Philologiques* 1 (1990), pp. 393–412.
2. על האטימולוגיה הזאת ראו מאקס וויינרייך, געשיכטע פון דער יידישער שפראך, ניו-יארק, ינואר, 1973, II, עמ' 55–57, 59 (להלן וויינרייך). Max Weinreich, *History of the Yiddish Language*, trad. Shlomo Noble, Chicago–London 1980, p. 400–402.
3. לדברי וויינרייך, הגיזרון של **יענטל** איטלקי-רומאני ולא צרפתי. ראו לעיל וויינרייך, עמ' 71–73; Weinreich, עמ' 416. וויינרייך אינו מביא בחשבון אלא את הצורה המוקטנת **יענטל** ומשער שהיא התגלגלה מהגיזרון האיטלקי-רומאני gentile. אילו החשיב את הצורה הבסיסית **יענטע**, הגיזרון הצרפתי העתיק gente היה מתקבל על הדעת. ראוי לציין כי הוצעה אטימולוגיה סלאווית (פולנית) לשם **יענטע** – jantar, שמשמעו 'ענבר', והוא מונח נרדף ל-bursztyn, השאול מן הגרמנית העליונה הבינונית bernstein.
4. על הבעיות הכרוכות בסוגיית האטימולוגיה של **דאָוענען** ראו Solomon A. Birnbaum, "Two Methods", in David Katz (ed.), *Origins*

המשך מעמ' 1

ד"ר יוסף פרט (פורר)

יותר מארבעים שנה היה רופא משפחה נודע בעיירתו ובעיירות סמוכות לה. הוא אף נמנה עם חברי אגודות יהודיות שונות ובכללן נאמני אגודת "ישראל חברים" וקהילת בית הכנסת בעיירה La Varenne. הוא ושני אחיו – יצחק הנוכר ויעקב שעלה ארצה כחלוץ דתי ונפל כחייל ב"הגנה" בשנת 1944 (מקום מנוחתו בחלקה הצבאית בצפת) – היו קשורים לארץ בקשרי אהבה. ביום רביעי, כ' באלול תשס"ו (13 בספטמבר 2006) הוענק לו בביתו התואר עמית כבוד של האקדמיה ללשון העברית. במעמד זה הוא אמר: "כבוד גדול רחשתי ואני רוחש כל ימי חיי ללשון העברית ללומדיה ולמלמדיה, ועל אחת כמה וכמה למי שחוקר אותה". ד"ר פרט הודה לפרופ' **בר-אשר** ולד"ר **סימון מרגין אוחנא**, מנהלת האגודה בפריז, על תעודת עמית הכבוד שהעניקו לו ואמר: "התעודה שהענקתם לי מאירה באור יקרות את קירות ביתי ואני גאה על כך מאוד".

המשך מעמ' 1

גב' מארי ואנסנט לטקואר

ביום י"ט באדר תשס"ו (19 במארס 2006) התקיים מעמד הענקת התואר בבית האקדמיה בירושלים בהשתתפות חברי האקדמיה ועובדיה ואורחים רבים מקהילת דוברי הצרפתית בירושלים. במעמד הזה סיפר נשיא האקדמיה פרופ' **משה בר-אשר** על היכרותו עם גב' לטקואר; חבר האקדמיה פרופ' **סיריל אסלנוב** הרצה על "שרידי המורשת הלשונית והתרבותית של יהודי צרפת בימי הביניים". גב' לטקואר הודתה לכל מי שבא להשתתף במעמד לכבודה ואמרה: "שמעתי רבות מנשיא האקדמיה על המוסד הנכבד שלכם ועל מפעליו ובראשם מפעל המילון ההיסטורי. כל מי שמעריך תרבות יודע שבארץ הנפלאה שלכם ובעיר המקסימה הזאת צמחה תרבות לפני אלפי שנים בשפת התנ"ך. על כן בשמחה ובעונג רב אני משתדלת להושיט את עזרתי הצנועה לאקדמיה כדי להביע את הוקרתי לפעולותיכם ולראשי המוסד הזה. אני מודה לכם מאוד על התואר הנשגב שהחלטתם להעניק לי. הוא מכבד גם את זכרו של בעלי המנוח, שהביטח לנשיא האקדמיה את עזרתה של משפחתנו".

בשליש הראשון של האלף השני לשה"נ הגיעה התרבות היהודית בארצות הדוברות ערבית לאחד משיאיה. הערבית הייתה לשון התרבות לצד העברית ובה כתבה העילית היהודית רבות מיצירות הפרוזה הנשגבות שלה וכן מסמכים ומכתבים רשמיים. לשון הטקסטים היהודיים הכתובים בערבית בימי הביניים היא ערבית בינונית: ערבית שמשמשים בה יחד יסודות ערביים קלסיים, בתר-קלסיים ונאו-ערביים, המאפיינים גם את הלהגים הערביים המודרניים, ותיקונים מדומים. הספרות המילונית לטקסטים הללו מצומצמת יחסית, ולא עוד אלא שהמילונים הקדומים לערבית עוסקים בעיקר ביסודות הקלסיים.

המילון הזה, המתעד בעיקר את היסודות הבתר-קלסיים, וכן הנאו-ערביים ותיקונים מדומים, בא להשלים את החסר במילונים הקיימים, ובזה ייחודו וחיודו.

המילון מכון בעיקרו לטקסטים ספרותיים ולטקסטים תיעודיים מן התקופה הקלסית של הערבית היהודית מימי הביניים, והוא מבוסס בין השאר על כתביהם של גדולי ישראל, דוגמת רב סעדיה גאון, ר' יהודה הלוי והרמב"ם. אף כולל בו תיעוד מספרות השאלות והתשובות וממכתבים אישיים ומסחריים. חשיבותו של המילון לטקסטים הערביים היהודיים אינה מוגבלת לצד הבלשני: הוא מאפשר להבין טוב יותר את הכתבים הערביים היהודיים ופותח שער לאחת התרבויות המפוארות בתולדותינו.

המילון מכיל כ-9,000 ערכים, רבים מהם לא תועדו עד כה, והוא אפוא המילון המקיף הראשון לערבית היהודית של ימי הביניים.

המילון זכה בפרס איגוד הספריות היהודיות (AJL) לשנת 2006.

הושע בלאו, ראש המדברים בחקר הערבית היהודית של ימי הביניים, הוא פרופסור אמריטוס לשפה ולספרות ערבית באוניברסיטה העברית בירושלים, חבר האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, חבר האקדמיה ללשון העברית ונשיאה לשעבר.

תשס"ה • לב + 780 + viii עמודים • 21x27 ס"מ
 מחיר: 460 ש"ח
 את המילון אפשר לרכוש באקדמיה
 הלאומית הישראלית למדעים, ירושלים.

ספר במבצע

ספר הרקמה לר' יונה אבן ג'נאח

הוציאו לאור מיכאל וילנסקי
 הביא לדפוס דוד טנא
 (תשכ"ד, שני כרכים)

מחיר מבצע 80 ש"ח

מחיר קטלוגי 118 ש"ח

המבצע עד סוף כסלו תשס"ח

המשך מעמוד 1

טקמיצו מוראוקה

משנות השבעים ועד לפרישתו בשנת 2003 לימד פרופ' מוראוקה עברית ולשונות שמיות אחרות באוניברסיטאות במנצ'סטר, במלבורן ובלידן. הוא פרופסור אמריטוס של אוניברסיטת לידן בהולנד. שבועות אחדים בכל שנה הוא מלמד "בהתנדבות בסמינרים תאולוגיים ובאוניברסיטאות באסיה מתוך הצורך להביע חרטה על מעשיה של יפן במחצית הראשונה למאה העשרים".

תחומי התמחותו: בלשנות ופילולוגיה שמית. פרופ' מוראוקה פרסם ספרים חשובים, כגון המהדורה האנגלית המעודכנת של דקדוק פי' ז'ואון (בצרפתית), הידועה היום כמהדורת ז'ואון-מוראוקה; כמו כן פרסם דקדוק ומקראה לסורית הקלסית ומילון באנגלית של היוונית של תרגום השבעים (בעיקר לתורה ולתרי עשר).

עיצוב: סטודיו אפרת

ISSN 0793-0593

העורכת: **טלי בן-יהודה** • קָדָר והפקה: **אורית טפרברג** • צילומים: **דורון רובינשטיין**

האקדמיה ללשון העברית, קמפוס גבעת רם, ירושלים 91904 • טלפון: 02-6493555, פקס: 02-5617065

דואר אלקטרוני: acad6u@vms.huji.ac.il • אינטרנט: http://hebrew-academy.huji.ac.il

כל הזכויות שמורות, תשס"ז ©